

Обкрадення Мікеланджело

Богдан Сушинський

1

...А розбудив Ореста власний зойк. І тепер він стояв посеред невеличкої, перетвореної на в'язницю, комори, намагаючись збагнути: вирвався той зойк насправді, чи, може, тільки зародився у ній, та й так і сконав десь у скатованих грудях, а він лише наснив собі приглушене страхом відлуння.

Троє інших в'язнів мовчазно й сирітно тулилися попід стінами, на таких самих нарах. Однак Орест навіть не чув їхнього дихання, немов би всі вони повмирали цієї страшної ночі, так і не дочекавшись світанку і страти.

— Це - все! - прошепотів він, вдивляючись у темряву. — Звідси мені вже не вирватися: звідси - вже ні...

Мабуть, троє інших в'язнів теж не спали. То була лише хвиля забуття, що на якийсь час вирвала їх із реального світу й кинула у потік марення. Але й у ньому в'язні не знаходили нічого, окрім безпорадності і страху.

"Чому так тихо?! — з жахом думав Орест. — Хоча б почути дихання когось... Чи крик вартового... Невже все вимерло?."

Тиша і морок злилися довкруг нього, схолодили груди відчаєм, і Орест відчув, що задихається.

— Звідси не вирвуся, — показував одні й ті ж слова. — Звідси — вже ні....

— Не допоможе, — прохрипів Дмитро Величан, котрого мали стратити разом із ним, може, вже навіть сьогодні. Бо тих двох ще водили на допити, і вони сподівалися, що їх просто засадять до в'язниці чи до концтабору. — Ніякі молитви тут уже не зарадять. .

— А я і не молюся, — гарячково відказав Орест, не бажаючи, щоб хтось запідозрював його у боягузстві. — Хіба я молюся?!

— Та навіть якби й молився...— докинув зі свого кутка Стефан Рануш. Як з'ясувалося, ніхто з них, насправді, не спав. Просто, кожного з них пообсідали думки, і важко було вирватися з їхніх тенет. — У таку ніч дозволено все: плакати, молитися, проклинати... Щаслива ніч приречених.

— Але я не молився! — роздратовано відказав Орест, ніби його впіймано було на страшному гріху.

— Та яке вже це має значення? Не про гонор думати зараз треба, а про втечу, — знову заговорив Дмитро. — Хоча... і про гонор теж. Є тут у мене один план. Ото біда — запізно він зродився.

— Треба спробувати втекти, прямо під час страти, якщо тільки дійде до неї, — подав голос Ілько Машук. — Хоча б один із нас, а вирветься. Раніше таке не раз траплялося. Я по книжках читав.

— У книжках - так, траплялося. Але не в житті. Не вирватися вже мені звідси, — безнадійно пробубонів Орест. — звідси - вже ні.

— Бо ти вже поховав себе. А ми ще живемо.

На цей закид Орест не відповів, та й не знав він отих слів, котрими міг би розвіяти свою безнадію.

Тим часом жили на скронях його пружилися, і поміж гучними ударами пульсу в'язень уловлював їхнє щемке тремтіння. У ці хвилини Орестові здавалося, що його загнано до якогось кам'яного мішка, куди не проникає навіть повітря, і він ось-ось знепритомніє від страху і задухи. Від страху... і задухи.

2

Минуло кілька хвилин. Десь там, у теплій вологості ночі, зринули і відразу ж згасли голоси вартових.

Орест постояв перед дверима, мовби чекав, що зараз станеться диво і вони відчиняться, потім зболено зітхнув і повернувся до нар. Присівши біля них на долівку, Орест намацав за кострубатим стовпцем шматок деревини і, втішившись, затис його у спітнілій долоні.

То був звичайнісінький кусочок липової дошки, що впав з-під сокири теслі й лишився непомічений прибиральниками. Щойно німці наказали теслям швидко перетворити дерев'яну комору на в'язницю, бо у підземеллі під поліцейською управою всі заарештовані вже не вміщалися, майстри звалили неподалік од комори кілька лип, розпиляли їх та й збили ці нари. Нікому й на думку не могло спасти, що першим, кому доведеться лежати на цих липових дошках, буде різьбяр, і що він тішитиметься своєю знахідкою, як порятунком.

А знайшов він цей обрубок першого ж дня, коли його, зсіченого шомполами, привели сюди й кинули на ці дошки. Усю ніч різьбяр утопив у болях, аж десь перед світанком на годину-другу заснув. Коли ж прокинувся – заманливо почув запах липової деревини.

Спочатку він навіть не міг збагнути, звідки цей запах рідної домівки долинає. Бо й дід, батько, та й сам він — завжди запасалися липовими колодами, щоб потім довгими зимовими вечорами чаклувати над м'якою, податливою, "майстровою", як називали її поміж собою різьбярі, деревиною.

Та коли перевернувся на живіт і притулився губами до шерхкої дошки, збагнув: запах іде від неї. Виявляється, теслі збили ці нари зі "свіжої", ще живої липи; це ж треба: стільки цінної, майстрової деревини перевести!

Ще не усвідомлюючи до пуття, що робить, різьбяр спустився на долівку і заходився повзати попід нарами, оглядаючи їх, аж поки не натрапив на цей шматочок.

"Що він там, неборака, робить?" — з тривогою запитав був Ілько котрогось із сусідів.

"Сам уже, напевне, не тямить, що... Мабуть, так скатували чоловіка..."

"Та цей нібито міцний. Принаймні досі тримався"

"Е, та по катівнях і не таких виснажують і ламають".

"Що ти там робиш, чоловіче?!" — гукнув Ілько.

А що він міг відповісти? Сказав:

"Та просто так, оглядаю..."

" Це ж іще не шибениця, щоб її так сердечно оглядати, це лише нари"

"А мені здається, що неборака вже збожеволів, — мовив Дмитро, навіть не турбуючись про те, чує його Орест чи ні, бо вірив, що так воно й сталося. — Але хтозна, як усім нам поведеться... Може, йому ще й пощастило, що вже не сповна розуму. Таким і на страту йти, наче на перше побачення".

...Вже як трохи розвиднилося, Орест пильно оглянув усі закутки, та й під самими дверима вгледів невеличке скельце. Знахідка була великою вдачею, бо відтоді навіть нидіння у в'язниці почало набувати певного смислу. Чекаючи страти, він робив те єдине, що лишень міг і повинен був робити істинний різьбяр. І страх перед смертю непомітно якось поступався в його свідомості побоюванням, що занадто вже мало часу в нього лишається; що не встигне закінчити свого витвору, тому що завадить страта.

...Ось і зараз, прокинувшись посеред ночі, Орест сів у кутку, під сивим місячним струменем, підніс деревину ближче до очей і, напруживши зір, торкнувся її скельцем... наче власної вени.

Різьбив...

Над витвором цим ще лишалося роботи й роботи, проте в уяві майстра вже поставало виснажене тіло "Приреченого", що стояв під шибеницею. Мабуть, він так і назве своє скульптурне старання - "Приречений", уже хоча б тому, що цим приреченим залишався він сам.

Очі Орестові сльозилися, й увесь він проймався тремтінням, яке вже не годен був стримувати, бо ж породжувалося воно не лише голодом і болем, але й тяжким нервовим розладом, що руйнував його тіло ось уже впродовж місяця. Різьбяр, звичайно ж, не вірив, що може знайтися сила, котра зупинила б це руйнування. Та й навіщо зупиняти, адже все одно - страта. Але, що більше він упевнювався в неминучості власної загибелі, то старанніше випещував кожен прожилок свого "Приреченого".

3

Задрімавши, Орест не почув, як двері відчинилися і до в'язниці зайшов німецький офіцер. Прокинувся лише тоді, як німець носком чобота підняв його руку, щоб краще розгледіти затиснуту в ній річ.

Заарештований очікуюче глянув на есесівця, відсмикнув руку й притулив "Приреченого" до грудей; чужинцеві зась було до того, що він вирізьбив у цю свою останню ніч. Жалкував лише, що, вкрай виснажений, так несподівано заснув, що навіть не встиг, як завше, заховати свого витвору у в'язьку під нарами. А зараз він над усе боявся, щоб ще не довершений, але у задумі його вже народжений "Приречений" не загинув разом із ним. Що не кажи, а цей "шибеник" — єдине, що він ще міг залишити по собі.

— Ти вирізьбив це тут? - раптом по-російськи запитав офіцер, бачити якого майстрові раніше не доводилося.

— Переводячи сюди, ми його обшукували, — нажахано пояснив поліцай, що супроводжував офіцера, але той удав, що не розчув його белькотіння.

— Де ти зробив це, запитую? - знову звернувся до різьбяра. — Вже тут, у в'язниці?

— А де ж іще? — здвигнувши плечима, спроквола відказав Орест.

— З офіцером треба говорити стоячи, — з притиском нагадав німець. - Тим паче - з офіцером СС. До речі, дозвольте відрекомендуватись, майстре. Перед вами — оберштурмфюрер фон Штубер.

Орест зиркнув на нари. Жоден із трьох в'язнів навіть не підвів голови, неначе їм байдуже було до всього, що навколо них діялося.

— Наказуй он тому, — кивнув на поліцая, - тому що він, як-не-як, а при службі. Я ж усього лиш селянин, і взагалі ніколи ніякої зброї у руках не тримав. Мене заарештували нізащо.

Проте, говорячи це, все ж таки підвівся. Хто б не говорив зараз із ним, але цей чоловік стоїть, ото ж і йому годилося б, із поваги...

— Він — кульгавий, тому до війська його не брали, — знову запопадливо пояснив поліцай, що був із місцевих і добре знав цього різьбяра. - Та, поза це, він міцний, як бугай. А ще — стало відомо, що знався з партизанами.

Офіцер щось зневажливо буркнув по-німецькому, мабуть, даючи зрозуміти, що зв'язки арештанта з партизанами зараз його не цікавлять. Натомість вирвав із Орестової руки "Приреченого", довго й прискіпливо оглядав його при світлі сонячного проміння, що долиняло через заґратоване вікно та прочинені двері, а тоді запитав:

— І давно захоплюєшся таким майструванням?

Орест не відповів. Хіба не все одно, коли визріло в ньому це ремесло? Страшно, що сьогодні, або завтра на світанку, воно разом із ним умре.

— Я ж не запитую про розташування партизанських таборів, або про чисельність підпільної групи! - ввічливо обурився оберштурмфюрер військ СС. — Ідеться про мистецтво, про високе... мистецтво.

Мовивши це, він знову підніс "Приреченого" поближче до очей, покрутив його у руках і простягнув Орестові.

— А що... непогано, непогано. Цього не розстрілювати. Поки що. І не катувати, — звернувся до поліцаїв, що супроводжували його. — Гріх убивати митця, який не завершив роботу над своїм витвором. Страшний гріх. Мабуть, це єдине, що на війні ще може вважатися "гріхом". Чи, може, я помиляюсь?

Оскільки ніхто не відповів, то офіцер, знизав плечима і, витримавши належну паузу, поцікавився у старшого поліцая, хто там у нього записаний першим.

— Стефан Рануш, — розгорнув свого папірця поліцай. — Виходь!

— Розстрілювати будемо поодинці, — мовив офіцер, удавано зітхнувши. — Котрийсь не витримає і розповість усе, що знає. Нічого не вдієш, нам конче потрібно знати, де базуються ці ваші чортові партизани.

Стефан вийшов, не промовивши ані слова, навіть не попрощавшись.

Офіцер ще раз пильно вдивився у змарніле, розсічене в кількох місцях обличчя різьбяра, і в очах його спалахнув хижий вогник.

— Так, нічого не вдієш... — повторив він. - Але цього арештанта, місцевого

скульптора, не чіпати, — нагадав поліцаям. — Нехай поки що майструє.

І, загасивши отой свій вогник в очах якоюсь загадковою посмішкою, теж вийшов.

4

На подив усім, десь через годину знову привели Рануша. Він, звичайно ж, був страшенно скатований, але все одно в комірчині полегшено зітхнули, адже гадали, що бачитись з ним уже не судилося.

Дивлячись на зсічене тіло Стефана, різьбяр із гіркотою подумав і про свою власну долю. Його теж щоденно допитували, намагаючись хоч щось там вивідати про партизанів. Але в тім-то й річ, що він абсолютно нічого не знав. Справді, нічого. Й іноді навіть дякував за це богам, бо відчував, що міг би й не витримати.

Рануш — той хоч бував у лісі. Колись, прямо серед ночі, навідався був і до Михайла, відтак різьбяр уже навіть збирався іти разом із ним у загін. Але Стефан переконав, що з його вадою партизаном бути важко, та й війна довго не триватиме. Тепер Орест картав себе: треба було не слухати Рануша, а йти до лісу. Тепер хоча б знав би, за що страждає.

Рожеві промінці сонця дотягалися до вікна, вичервонювали його, і, проникаючи через припорошену шибку, стікали до Орестових рук та пестили голівку "Приреченого". Так, він знову взявся за роботу, бо, що б там, за стінами їхньої в'язниці, не відбувалося, а майстер є майстер, і треба було поспішати.

Коли в надобідню пору двері знову відчинилися, і на порозі постав той самий оберштурмфюрер СС, Орест одразу ж завважив, що цього разу він був в окулярах, й очі під ними видавалися напрочуд лагідними й усміхненими, хоча обличчя, як і раніше, залишалося суворим; власне, не так суворим, як по-арійському незворушним.

— Щоб ти не думав, що ми, германці, не дбаємо про мистецтво, я приніс тобі кістку, — несподівано мовив офіцер, простягаючи газетний згорток, у якому й справді було щось сіре. — Так-так, звичайнісіньку, ще досить свіжу, людську кістку, шпитальний хірург наш спеціально для тебе, для "великого українського скульптора", старався.

Причому всі в'язні звернули увагу, що оце своє "великого...скульптора" есесівець проказав без будь-якої іронії чи зверхності, і навіть ввічливо схилив по тих словах голову.

— Невже й справді людська?! — все ж таки не повірив йому різьбяр.

— А навіщо такому майстрові, як ви, втілювати образ людини в деревині чи в камені, коли поруч стільки суто "людського" матеріалу? "Людина", вирізьблена людиною — з кістки щойно загиблої людини! Погодьтеся, що в цьому є щось від великої, одвічної таїни мистецтва.

— Та це ж нелюдство якесь, прости й помилуй, — молитовно пробубонів Рануш, проте ні різьбяр, ні офіцер на слова його не зважили.

— До речі, як ви назвали свою роботу, майстре? — тільки тепер Орест звернув увагу, що офіцер почав звертатися до нього на "ви", та ще й із підкресленою ввічливістю.

— Як і мав би назвати — "Приреченим".

— Геніально. Відтак мистецтвознавче тлумачення цього витвору бачиться мені ще

ефектнішим. Задумаймося, що виходить: скульптурний портрет "Приреченого", сотворений різцем приреченого з кістки такого ж приреченого!.. Уявляєте, яке враження справлятиме такий підпис під вашою роботою, виставленою у кращому музею Берліна, або навіть у самому Парижі, в Луврі?

— То його, "Приреченого", ще й виставлятимуть?! - із тремтінням в голосі, лякаючись самої згадки про це, запитав різьбяр.

— А чом би й не виставити? Зазначивши при цьому прізвище українського майстра з Поділля. Тим паче що й село ваше називається просто-таки біблійно - Спокути! Вдумаймося ще раз: "Скульптура "Приреченого", вирізьблена приреченим на страту майстром із подільського села Спокути, з кістки колишнього приреченого!". Хіба не такої органічної "правди мистецтва" прагне досягнути будь-який, найгеніальніший митець?! Хіба не в цьому - найвищий апофеоз мистецького реалізму?!

Якусь хвилю Орест заціпеніло дивився на офіцера, мовби не здатен був збагнути істинного змісту його слів. Далі подався ближче до віконця і з жахом втупився поглядом у те, що визирало зі згортку цупкого паперу. І лише по якійсь хвильці могильного мовчання, ледь чутно проказав:

— Але ж такого не повинно бути. Такого ж ніколи не було, взагалі, нічого подібного.

— У тім-то й річ, що ніколи раніше такого в історії мистецтва не траплялося! — охоче, з явним натхненням у голосі, підтвердив фон Штубер. — Принаймні історії мистецтва подібні випадки мистецького сюрреалізму невідомі. Отже, хоча б у цьому ви в мистецтві перші. А, погодьтеся, що сказати своє оригінальне слово в різьбярстві щастить не кожному. Уявляю, які шалені гроші пропонуватимуть за вашого "Приреченого" на мистецьких аукціонах!

Почувши це, старший поліцай навіть відвернувся, щоб не привертати увагу німця, і набожно перехрестився.

— Я бачу: ви непоганий майстер, — провадив тим часом своєї фон Штубер, — і хтозна, може, тут, над... До речі, як саме звуть цю річку? ...Ага, так, над Дністром, у цій комірчині, я відкрию нового, тепер уже слов'янського, Мікеланджело, талановитого, як сам Господь Бог. А якщо й ні, — все одно це буде оригінальний витвір. Уявляєте собі ажіотаж, із яким найславетніші музеї світу боротимуться за право мати в своїх фондах такий твір?! Адже нічого подібного у світовому мистецтві я не пригадую, хоча досі непогано знався на ньому. А ви, наш новонароджений Мікеланджело?..

— Що... я? - з тремтінням у голосі перепитав Орест. - Самі ж кажете: "Приречений"...

Проте есесівець запитував швидше за звичкою, аніж з потреби, тому й не зважив ні на цей бунтівний тон різьбяр, ні на вияв з його боку неповаги та непокори. Він уже впав у якийсь мистецько-романтичний транс, віддався на волю власного фантазування з приводу того, як, поступово, ця скульптура обійде всі кращі музею світу. І як він особисто засадить кілька десятків різьбярів-копіїстів, які б денно і нічно сотворили її копії...

-... Але все одно при цьому вважалося б, що оригінал славетного скульптора... як вас там?.. - поляскав він пальцями, звертаючись за підказкою не до різьбяр, а до старшого поліця.

— Орест Гордаш, — підказав той.

-...От-от, Ореста Гордаша, залишається неперевершеним у своїй досконалості. Тому не розумію, що вас ображає. Я ж дарую вам прекрасну ідею, дарую найцінніше, що є в мистецтві - славу і безсмертя. Ви ще й повинні бути вдячними мені.

По цих словах офіцер вирвав згорток із рук майстра, гидливо зморщившись, розгорнув його, ніби на власні очі бажав переконатися, що шпитальний хірург не обдурих його, і тільки тоді кинув до ніг Гордаша. Причому разом із кісткою зі згортка випало й кілька невеличких різців.

— Якщо знадобляться інші інструменти, попросите через вартового. Знайдемо. Про окрему камеру для вас теж подбаємо. Все - задля мистецтва! Ладні виконати будь-яку примху генія. А ви, бездарі... - звернувся до поліцаїв, — упродовж тижня нікого з цих в'язнів розстрілювати не маєте права. Щоб не завдавати психічної травми майстрові різця. Не чую бадьорої солдатської відповіді, старший поліцаю.

— Так точно, пане оберштурмфюрер. Упродовж тижня не розстрілювати.

— Ви ж нічому іншому, окрім як вбивати, — зверхньо проказав есесівець, — не навчилися. Втім, і вбивати теж до пуття не вмієте. А тут перед вами - творець. Пишайтеся і шануйте. Що ж до вас, генію від людського цвинтарного падла, то ваша особиста доля, залежатиме винятково від таланту і старанності.

— Але ж це... людська, — здається аж тепер по-справжньому прийшов до тями різьбяр. — Я нічого не робитиму з цього. Ні з чийх людських кісток. Навіть із ваших, ворожих.

Серед в'язнів почулося тяжке, лячне зітхання. Вони добре розуміли: якщо зараз офіцер образиться, їх негайно ж розстріляють. Усіх. Може, навіть тут, у в'язниці.

Оберштурмфюрер справді зблід, пограв жовнами, проте, вірний нордичній стриманості, і цього разу люту свою притлумив.

— Кому саме належала кістка - експерти не уточнюватимуть, — процідив він. — Для мистецтва, для істинного мистецтва... це ніякого значення не має. Як і для істинного майстра.

Фон Штубер гидливо, двома пальцями, підняв із землі отого, дерев'яного, "Приреченого", повертів перед очима і, не повернувши його Орестові, вийшов.

— Митець повинен дбати не про власне життя, а про життя своїх творінь, — кинув уже з-за порога. — А я обіцяю зберегти ім'я автора цієї геніальної роботи, - кинув убік кістки, - яку, повторюсь, можливо навіть демонструватимуть у Луврі. А чому б і ні? Талант - він завжди залишався поза війнами й ідеологіями.

Щойно двері зачинилися, як Мащук і Величан підійшли до згортка. Навіть Рануш, кречучи й проклинаючи все на світі, зсунувся з нар і підступив ближче до Михайла.

— Невже, справді, людська? - недовірливо прохрипів застудженим горлом Дмитро.

— А ти не бачиш? — похмуро відказав Мащук.

— Що тут можна бачити? Я людської в руках ніколи не тримав. Цвинтарів не розкопував. Невже есесівець примусив когось діставати її з могили? Задля "генія від людського цвинтарного падла", — не втримався, щоб не дошкулити різьбяреві.

— Дідько його знає. Може, хтось із підлеглих есесівця справді взяв її у лікаря. Або десь у полі знайшов, — з виглядом експерта проказував Машук. — Тепер по полях стільки кісток, що, якби вони пускали коріння, то восени не було б де ступнути. Але ти, Оресте, за таку справу не берися. Отут, у долівці барака цього, й поховано. Людська як-не-як...

Усі стурбовано поглянули на різьбярю, потім знову на кістку. Вони чекали рішення майстра. Проте Гордаш мовчав.

— А раптом есесівець дотримається обіцянки й тиждень не зачіпатиме нас? — несміливо мовив Дмитро, приходячи йому на допомогу. — Все ж таки тиждень життя.

— То й що тобі з того тижня? — безнадійно посміхнувся Рануш, повертаючись на свої нари, — як навіть решти життя не вистачило б, аби ним натішитися?

— Бо це ще й тиждень надії. Раптом за ці дні станеться щось таке...

— Все, що з нами могло статися, вже сталося.

— Наприклад, за цей час можна ще раз випробувати своє щастя і втекти, — стояв на своєму Дмитро. — Чому б не спробувати? Що ми втрачаємо?

Нестерпне, болюче якесь мовчання, що запало цього разу, порушив уже сам Гордаш

— І як це ти збираєшся звідси втікати?

— Якби знав, як саме, мене вже тут не було б... Хтозна, раптом нападуть партизани? Чи, може, трапиться якась нагода? Ти, головне, попрацюй над кісткою, раптом неборак, якому вона належала, хоч у такий спосіб порятує нас.

5

Кілька разів Гордаш утікав на нари, лягав обличчям до стіни і, скоцюрбившись, лежав там нерухомо, прагнучи хоч на кілька хвилин забути, спочити від усього, що приносило йому страшне життя в'язня.

Кістка все ще покоїлася на підлозі, і він навіть згадувати про неї боявся, бо кожна згадка породжувала не знане раніше відчуття гріха, безбожництва і приреченості.

Він проклинав того есесівця усіма прокляттями, які тільки знав. Але якась сила, якась часточка підсвідомості "істинного майстра", знову й знову зривала його з нар і гнала до "матеріалу" і різців. Відтак, сідав на долівку, безтямно втуплювався поглядом у кістку і завмирав над нею, немовби стримував нестерпне прагнення взяти її до рук і пройти по ній різцем; взяти — і пройти...

Одного разу все ж таки не стримався: поклав той згорток собі на коліна.

"Я й справді вирізьбив би з тебе, якби ти мене простив, — подумки проказав він, звертаючись до того, чия кров омивала цю кістку. — Вирізьбив би невільника, який перед стратою рве пута... І втікає у світи... Під кулями..."

— Дмитре, — стривожено просив Величана вже двічі катований Ілько Машук, — відбери від нього цю кістку, бо збожеволіє чоловік. Постати перед Богом розстріляним,

із цим ще якось можна примиритись, але поставати перед Богом божевільним... За що? Спаси, Господи, і помилуй!

— Не я давав, не я і відбиратиму, — неохоче відказав Дмитро, але й собі дивився на Гордаша так, нібито бачив його вперше.

Проте різьбяр на них уже не зважав. Рішення мало залежати лише від його власних міркувань і його сумління, і сторонніх це не стосувалося.

— А що, нехай би люди дивилися на це творіння і жахалися, — уголос проказував він, усе ще вагаючись. — Але й згадували нас, усіх закатованих... А, згадуючи, знали, на що здатні люди, котрі втрачають у собі все людське...

— Ось побачите, що з людської кістки він вирізьбить такого ж "чоловічка", як із того липового кавалка, — провадив своєї Ілько Мащук, дослухаючись до Орестового бурмотіння. — Щоб у мене стріляли, не доторкнувся б до неї.

— Е, та якби я знав, що з моїх кісток теж хтось понарізає таких "чоловічків" — може, не так боявся б ями, — докинув Дмитро. — Але ж не наріжуть, і по музеях не виставлятимуть. Зігниємо у землі, й самі землею станемо.

Різець уже дрібно тремтить в Орестовій руці, проте торкнутися ним кістки він усе ще не наважується. "Постать приреченого, вирізьблена приреченим із кістки колишнього приреченого" — пригадував собі можливий підпис під цим сатанинським експонатом. Та що там — пригадував! Різцем вирізьблював ці слова по кістці, по рамі, по сумлінню, по самій душі...

— А таки вирізьблю тебе, "приреченого", — зважився врешті-решт різьбяр. Але, дивлячись на цей витвір, проклинати повинні не мене чи тебе, а катів наших. І було б добре, якби проклинали їх і через сто років...

Увесь день він просидів над своєю статуеткою, відсторонений від усього, що діялося в коморі-в'язниці, приречений на хвилини осяяння, хвилини творчого натхнення.

Гадав, що під вечір інструменти від нього відберуть, одначе вартовий наказав працювати і вночі, навіть приніс дві свічки. Та, щойно він зачинив двері, як Гордаш, не кажучи нікому й слова, метнувся під нари і заходився розривати різцем долівку. Він знав, що до цієї стіни з обох боків підходить огорожа і, пробившись попід нею, вони опинилися б за воротами, на пустирі, на якому вартові, що походжали подвір'ям, майже не з'являлися. Покірний невільник, отой "Приречений", що мовчазно і приречено ніс свій тягар в'язня, раптом ожив у ньому, збунтувався і рвався з пут.

Наступного дня, на допит справді, нікого не водили, і взагалі не турбували; тільки вартові, змінюючись, прочиняли двері і, переконавшись, що різьбяр старанно працює, запитували, чи скоро закінчить. Не з цікавості, а тому, що наказано було доповідати. Відтак Гордаш і далі працював над своїм витвором, але інші в'язні гарячково робили підкоп, утрамбовуючи виїняту землю по кутках та попід стінами, а ще потроху виносили в кишенях, коли їх виводили по потребі.

А пізнього вечора, коли нарешті почали з'являтися перші риси обличчя "Приреченого"; коли по незримих м'язах його вже викарбовувалися грубі рубці пут, і лишалося зробити всього лиш кілька надрізів, один із в'язнів нарешті вирвався на волю.

Та, перш ніж і самому щезнути у рятівному мороці вечора, Гордаш востаннє взявся за різець і з люттю понівечив те, над чим так тяжко працював, але чому ніколи не судилося, не заповідано було стати істинним витвором мистецтва.

1974 рік.